

Rafał Młyński

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9069-0612>

e-mail: rafal.mlynski@uj.edu.pl

Anna Majewska-Tworek

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3997-5991>

e-mail: anna.majewska-tworek@uwr.edu.pl

Typy i funkcje przełączania kodu językowego (code-switching) w wywiadzie z dzieckiem bilingwalnym

Types and functions of code-switching in an interview with a bilingual child

Abstrakt

Problematyka przełączania kodu językowego u dzieci jest rzadko zgłębianą przez polskich lingwistów, zwłaszcza na przykładzie analizy nagranych i przetranskrybowanych spontanicznych wypowiedzi. W dwóch różnych wywiadach (logopedycznym i biograficznym) zbadano zjawisko code-switching u dzieci w wieku wczesnoszkolnym, dla których L1 stanowi język polski, a L2 – język angielski. Wskazuje się istnienie trzech głównych typów CS: alternację, wtrącenie oraz kongruentną leksykalizację (Muysken 1997, 2000). Pokazują też istotną zależność między relacją nadawczo-odbiorczą a występowaniem CS. W związku z tym w artykule zadano trzy pytania: jakie typy CS można wyróżnić w analizowanej konwersacji z dzieckiem bilingwalnym?; jaka jest dominująca funkcja CS w badanych wypowiedziach dziecięcych? czy rodzaj wywiadu i determinowana nim relacja nadawczo-odbiorcza ma wpływ na występowanie CS w badanych wypowiedziach mówców? W przeanalizowanym materiale dominowały wtrącenia leksykalne wynikające z funkcjonalnej dominacji L2 u obojga dzieci. Zauważono, że typ relacji nadawczo-odbiorczej ma wpływ na stosowanie CS. Ponadto oba wywiady sprzyjają występowaniu CS, a dzięki temu – kontynuowaniu interakcji werbalnej.

Słowa kluczowe: język odziedziczony, język funkcjonalnie pierwszy, wtrącenia leksykalne, alternacje, wywiad, relacja nadawczo-odbiorcza, dwujęzyczność

Abstract

The problem of language code-switching (CS) in children is rarely explored by Polish linguists, especially in reference to analyses of recorded and transcribed spontaneous utterances. In two different interviews (speech therapy and biographical), the phenomenon

of code-switching was examined in children of early school age for whom Polish is L1 and English is L2. In the literature of the subject, three main types of CS are enumerated: alternation, insertion, and congruent lexicalization (Muysken 1997, 2000). A significant correlation between the sender-receiver relationship and the occurrence of CS is also indicated. Thus, three questions were asked in the present study: what types of CS can be distinguished in the analyzed conversations with bilingual children?; what is the dominant function of CS in the examined utterances?; do the type of interview and the sender-receiver relationship determined by it influence the occurrence of CS in the examined utterances of the speakers? The analyzed material was dominated by lexical insertions resulting from the functional dominance of L2 in both children. It was noted that the type of sender-receiver relationship affects the use of CS. In addition, both interviews are conducive to the occurrence of CS, and thus to the continuation of verbal interaction.

Keywords: heritage language, functionally first language, lexical insertions, alternations, interview, sender-receiver relationship, bilingualism

1. Wstęp

Głównym problemem omawianym w niniejszym tekście jest fenomen przełączania kodów (ang. *code-switching*¹) w wypowiedziach dzieci wychowywanych w warunkach bilingwizmu. Zagadnienie CS rzadko jest podejmowane w polskiej literaturze lingwistycznej (por. prace Michała Głuszkowskiego), natomiast do tej pory nie przeprowadzono badań z udziałem dzieci, dla których język polski jest kodem odziedziczonym. Pozwala to zatem zapoczątkować wypełnianie luki badawczej. Wykonana analiza oprócz konsekwencji poznawczych ma również wymiar aplikacyjny. Wykorzystać ją mogą np. nauczyciele języka polskiego jako odziedziczonego, programując zajęcia dotyczące sprawności mówienia. Może być również przydatna polskim logopedom, którzy coraz częściej stają w obliczu konieczności diagnozy mowy u dzieci reprezentujących dwujęzyczność polsko-obcą.

2. Zjawisko code-switching w badaniach nad mową osób dwujęzycznych

Zagadnienie przełączania kodów obecne jest w literaturze przedmiotu już od połowy ubiegłego stulecia². Poniżej zostaną przedstawione wybrane koncepcje CS, które są wynikiem różnych poszukiwań badawczych, a w konsekwencji ujmują to zjawisko w odmiennych perspektywach. Przybliżone

¹ W pracy zamiennie będziemy stosować: przełączanie kodów, *code-switching*, CS.

² Kathryn Northeast pisze: „Ukazanie się książki U. Weinreicha *Language in Contact* w 1953 r. stanowi cezurę dla badań nad kontaktem językowym, a w konsekwencji również początek studiów nad przełączaniem kodów (*code-switching*)” (2018: 1).

zostaną ustalenia Roberta R. Herredia i Jeanette Altarriba (2001), Pietera Muyskena (1997, 2000), M. Głuszkowskiego (2015).

R.R. Herredia i J. Altarriba (2001) podkreślają, że sam sposób przebiegu CS jest zjawiskiem uwarunkowanym regułami, które są już dość dobrze rozpoznane i opisane przez psycholingwistów. Natomiast w opinii autorów wciąż nie do końca wiadomo, dlaczego w ogóle mówca w trakcie spontanicznej wypowiedzi, której planowanie i realizacja przebiega w niezwykle szybkim tempie, zmienia kod językowy na drugi, a nie szuka uzupełnienia luki leksykalnej czy gramatycznej w obrębie jednego – używanego w danym momencie – języka. Nie są do końca wyjaśnione procesy poznawcze, które tym zjawiskiem rządzą. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że jednak nie biegłość w zakresie danego języka jest tu decydująca. Wprawdzie nie jest jeszcze dokładnie opracowany model pamięci osoby dwujęzycznej, to jednak badacze przypuszczają, że decydująca jest tu dostępność słowa w pamięci mówcy: „bilinguals switch languages whenever a word in a base language is not currently accessible” (2001: 167). Często trudność w aktualizacji słowa jest związana ze zjawiskiem „mam to na końcu języka” (klasycznym tip-of-the-tounge), a nie brakiem odpowiedniej sprawności leksykalnej w obrębie danego systemu językowego. Kolejną ważną uwagą jest sama dostępność języków w pamięci mówcy. Zwykle bowiem następuje przesunięcie dominacji jednego języka w stosunku do drugiego u danej osoby w związku z rozpoczęciem nauki (przed)szkolnej. Język nabywany w drugiej kolejności staje się łatwiej dostępny w mowie spontanicznej z tego powodu, że jest używany w kontaktach z rówieśnikami i w sytuacjach związanych z edukacją. Jest więc częściej używany zwłaszcza poza domem, w którym wciąż dominuje język pierwszy, język macierzysty. Badania wskazują na to, że w takiej sytuacji w wypowiedziach budowanych w języku macierzystym w zauważalnym stopniu pojawiają się wyrazy języka drugiego, który staje się językiem funkcjonalnie pierwszym, bo ma coraz większe znaczenie w życiu mówcy i coraz szerszy zakres użycia w jego codziennej aktywności. Rzadziej występuje zjawisko odwrotne: stosowanie wyrazów języka macierzystego w wypowiedziach budowanych w języku edukacji. Są to istotne dowody, że w CS decydująca jest łatwa dostępność wyrazu, co jest związane z pamięcią, procesem kognitywnym, a nie – poziomem biegłości w zakresie posługiwania się danym językiem (Herredia, Altarriba 2001: 167). Tym bardziej że często CS ma też znaczenie strategiczne, gdy dany wyraz

w innym języku niż język spontanicznie budowanej wypowiedzi wydaje się lepiej oddawać istotę rzeczy³.

W pracy P. Muyskena (1997) w klarowny sposób przedstawiona jest klasyfikacja CS. Autor wyraźnie zaznacza trzy procesy CS (ang. *code-switching processes*): alternację (ang. *alternation*), wtrącanie (ang. *insertion*) oraz kongruentną leksykalizację (ang. *congruent lexicalization*). Przybierają one formę wewnątrz zdaniowego CS (ang. *intrasentential code-switching*), referowanego również jako mieszanie kodów (ang. *code-mixing*). Alternacja została opisana jako zmiana kodu językowego bez wzajemnego oddziaływania różnojęzycznych struktur zastosowanych w granicach jednego zdania, zachowana zostaje gramatyka i leksyka właściwa danemu językowi (1997: 361). Wtrącenia polegają na wprowadzaniu pojedynczych wyrazów (głównie rzeczowników), wyrażeń bądź fraz, które pochodzą z innego języka niż główny język wypowiedzi (1997: 361). Cechą wspólną wtrąceń oraz alternacji jest zachowany rygor gramatyczny w innojęzycznych fragmentach wprowadzanych do wypowiedzi przez mówcę, podczas gdy w obrębie form kongruentnie zleksykalizowanych możliwa jest duża zmienność, a wręcz nieprzewidywalność w łączeniu morfemów leksykalnych i gramatycznych z dwóch różnych języków. Ponadto w swym opisie autor dąży do starannego odróżniania wtrąceń (*insertion*) od zapożyczeń, co przysparza немало trudności metodologicznych. Problem odróżniania wtrąceń od niezadaptowanych zapożyczeń jest dyskutowany przez wielu badaczy. Pewne jest, że wtrąceniami nie są zapożyczenia, które uległy adaptacji systemowej w głównym języku mówcy (por. Głuszkowski 2015: 163–164). Zaprezentowana typologia Muyskena została przez niego zmodyfikowana, co w pewien sposób odzwierciedla otwartą dyskusję nad fenomenem *code-switchingu*. W swojej obszernej pracy (2000) opracowanej na zróżnicowanym korpusie danych mówionych i poświęconej szczegółowej typologii cech wyróżniających wypowiedzi osób bilingwalnych, termin *code-mixing* został zarezerwowany dla zjawisk występujących w granicach jednego zdania. Natomiast *code-switching* jest dla P. Muyskena przełączaniem języków w ramach jednego zdarzenia komunikacyjnego (2000: 1).

M. Głuszkowski zwraca uwagę na złożoną naturę przełączania kodów oraz zasadnicze różnice w postrzeganiu przez badaczy istoty zjawiska (2015: 160). Jednocześnie mocno podkreśla, że w badaniu CS konieczne jest uwzględ-

³ Badacze podają też inny przykład strategicznego przełączania kodu – w trakcie terapii, by zdystansować się od przeżywanych negatywnych emocji przez użycie języka drugiego (2001: 168). Strategicznym przykładem CS jest też świadome zastosowanie drugiego języka po to, aby wypowiedź zrozumiał wyłącznie jej bezpośredni odbiorca, a nie np. przypadkowy świadek interakcji werbalnej. Wprowadzenie wyrazu obcego może mieć też moc eufemizującą (w wypadku użycia wyrazu nacechowanego negatywnie).

nianie gatunku wypowiedzi czy też typu kontaktu werbalnego, w którym przełączanie kodu wystąpiło. Gatunek wypowiedzi wraz z całym kontekstem, w tym relacją nadawczo-odbiorczą, w którym powstaje, decyduje o jakościowo-ilościowym typie pojawiających się zmian kodu językowego⁴. Badacz podkreśla też „indywidualny charakter każdego przypadku przełączania kodu” (2015: 162), co wyjaśnia, dlaczego proponowane modele przełączania kodów wciąż nie mają charakteru uniwersalnego. Kolejne badania bowiem przytaczają wciąż nowe sytuacje, w których występuje CS. Sytuacyjność wyznaczana przez następujące parametry: partnera rozmowy, miejsce, czas, temat, oraz kontekstualność charakteryzowana przez czynniki społeczne, kulturowe, polityczne mają najistotniejszy wpływ na zmianę języka i wyboru języka (Głuszkowski 2015: 164; Zielińska 2013: 67). Przełączanie kodu jest więc kontekstualne, sytuacyjne i indywidualne. Jest mocno zanurzone w biografii językowej mówcy: „repertuar językowy jest strukturą zbudowaną ze śladów wcześniejszych doświadczeń, usytuowanych interakcji i codziennych praktyk językowych wywodzących się z biografii językowej” (Augustyniak-Żmuda 2020: 270).

3. CS w badaniach bilingwizmu u dzieci

Współczesne badania nad CS zorientowane są na różne perspektywy, stąd w literaturze przedmiotu występowanie wielu różnych podejść do tego przedmiotu analiz. Jednym z nich jest badanie CS w zakresie trzech zagadnień, tj. kierunku przełączania kodów, jego struktury oraz motywacji CS. Analizy pierwszego typu mogą uwzględniać kontekst (konieczność użycia danego kodu w konkretnej sytuacji) i wykorzystują porównywanie produkcji językowych pod kątem użycia np. pojedynczych jednostek leksykalnych w języku docelowym w trakcie przywoływania wysłuchanych wcześniej narracji. Taki sposób postępowania został wykorzystany w pracy Riny Raichlin i współpracowników (2018), raportującej CS u rosyjsko-hebrajskiego dziecka budującego narrację w języku hebrajskim. Kierunek CS stał się przedmiotem badań m.in. Megan Gross i Margarity Kaushanskaya (2022), Erin Smolak i współpracowników (2019). Analizy struktury CS wymagają użycia dwóch kategorii: wewnątrzdzaniowego oraz międzydzaniowego przełączania kodów.

⁴ M. Głuszkowski pisze: „Problematyka przełączania kodów jest często podejmowana przez zachodnich badaczy dwujęzyczności, jednak podstawowym przedmiotem ich badań są zmiany w konwersacjach wieloosobowych [...]. Przedmiotem naszych rozważań jest zmiana języka w monologach oraz dłuższych wypowiedziach w ramach indywidualnych wywiadów [...]” (2015: 160).

Badania podłużne pokazują, iż w przypadku dzieci zauważalny jest wzrost międzyzdaniowego CS wraz z wiekiem (Hoffmann, Stavans 2007; Montanari i in. 2019; Smolak i in. 2019). Ten rodzaj CS bywa również wiązany z wyższą dwujęzyczną kompetencją (Peynircioglu, Durgunoglu 2002; Yow i in. 2018), natomiast wewnątrzzdaniowe CS łączy się z ograniczonym poziomem w docelowym języku konwersacji (Quirk 2021; Ribot, Hoff 2014). Motywacją do CS może być prestiż języka, nawet jeśli użytkownik posiada w nim ograniczoną kompetencję (Gross, Kaushanskaya 2022; Paradis, Nicoladis 2007). Oprócz prestiżu języka wymienia się również zachowania partnera komunikacyjnego. Taka konkluzja wypływa z badania Moniki Ponce-Lawler (2017), w którym wzięły udział dwujęzyczne dzieci ze spektrum autyzmu (ASD – ang. *autism spectrum disorder*) oraz bilingwalny logopeda. Dzieci prezentowały większą liczbę wywołanych wzorców CS niż tych spontanicznych, co było odpowiedzią na zachowanie klinicysty. Badania wskazują również, iż ograniczenia leksykalne i gramatyczne mogą być przyczyną CS, zwłaszcza w sytuacji, gdy interlokutor dziecka preferuje jeden język (Gawlitzek-Maiwald, Tracy 1996; Nicoladis, Secco 2000). Oprócz tego stwierdza się tendencję dzieci do przełączania się z języka słabiej opanowanego do tego o wyższej kompetencji (Gross, Kaushanskaya 2020; Guitierrez-Clellen i współpracownicy 2009). Wpływ na CS ma też świadomość dziecka, jakim językiem posługuje się jego rozmówca i jakie ma językowe preferencje, co znalazło odzwierciedlenie w wynikach badania dwujęzyczności angielsko-francuskiej (Genesee i współpracownicy 1995, 1996). Według Liane Comeau i współpracowników (2003) dzieci wykazują adaptację CS do frekwencji tego zjawiska w mowie partnera konwersacyjnego. Ponadto świadomość, czy rozmówca akceptuje CS może wpływać na występowanie CS w mowie dzieci (Lanza 1992; Mishina-Mori 2011). Inne godne uwagi wyniki badań wskazują, iż CS występuje u dzieci, których rodzice nie przełączają języków w trakcie komunikacji z dziećmi, co świadczy o swoistej językowej produktywności dziecięcej oraz kompetencji w manipulowaniu kodami (Gaskins i współpracownicy 2019). Analiza Johnny Paradis oraz Eleny Nicoladis (2007) wykazała, iż frekwencja CS bywa uzależniona od dominacji językowej dziecka oraz wpływających na nie czynników socjolingwistycznych. Interesujące są również wnioski z badań L. Comeau i współpracowników (2003). Autorzy poddali badaniu CS u dzieci, które miały kontakt z dwujęzyczną, dorosłą osobą, która generalnie używała niedominującego języka dziecka i różnicowała CS w swoich wypowiedziach na poziomie 15% w trakcie pierwszego i trzeciego spotkania z dzieckiem oraz 40% w trakcie drugiej sesji. Badacze wskazali, iż cała grupa sześciorga dzieci zwiększyła swój poziom CS w pierwszym i drugim spotkaniu, dwoje

dzieci nadal używało CS w trakcie trzeciej sesji, natomiast reszta badanych podążyła za dorosłym i zmniejszyły swoje CS.

4. Przedmiot, cel i metodologia badania

Przedmiotem badania jest zjawisko zmiany kodu językowego w spontanicznej wypowiedzi dziecka bilingwalnego. Przełączanie kodów zostało zbadane na przykładach pochodzących z dwóch różnych indywidualnie przeprowadzonych wywiadów z dziećmi w wieku wczesnoszkolnym. Z wypowiedzi wyekscerpowano wyłącznie CS, czyli alternacje (alternation) i wtrącenia (insertion). Pominięto wyrazy zapożyczone oraz nazwy własne (por. pkt 3). Celem analizy jest określenie typów CS i ich funkcji z uwzględnieniem przedstawionego wcześniej stanu badań.

W zaprojektowanym badaniu zadano następujące pytania:

1. Jakie typy CS można wyróżnić w analizowanej konwersacji z dzieckiem bilingwalnym?
2. Jaka jest dominująca funkcja CS w badanych wypowiedziach dziecięcych?
3. Czy rodzaj wywiadu i determinowana nim relacja nadawczo-odbiorcza ma wpływ na występowanie CS w badanych wypowiedziach mówców?

Analiza wypowiedzi zostanie przeprowadzona z użyciem typologii procesów CS autorstwa P. Muyskena (1997).

Jak wspomniano powyżej, dane językowe pochodzą z nagranych, a następnie przetranskrybowanych wywiadów. Wywiad jako typ interakcji werbalnej prymarnie wyróżnia się dialogicznością (Kita 1998: 17–184; por. też: Wojtak 2004; Borkowski 2011). Cecha ta, jak wykazała już wstępna analiza nagrań, ułatwiła zebranie przykładów CS. W logopedycznej literaturze przedmiotu pojęcie *wywiad* jest bezpośrednio związane z ogólnym standardem postępowania logopedycznego oraz pozyskaniem danych dotyczących rozwoju dziecka, jego zainteresowań, współdziałania z rówieśnikami (Sochacka 2014: 177–178). Oprócz tradycyjnego w logopedii rozumienia terminu *wywiad* w zagranicznej literaturze przedmiotu występują również badania rozmów między logopedą a pacjentem. Ich autorzy używają terminu *dyskurs kliniczny* (ang. *clinical discourse*), rozumiejąc go jako wymianę informacji, słuchanie i wzajemne odpowiadanie, zabieranie głosu w celu organizacji wymiany, rozwoju i negocjacji znaczeń w trakcie konwersacji klinicysty z pacjentem (Leahy, Walsh 2008: 230).

W badaniu wzięło udział dwoje dzieci: 10-letni chłopiec (M_1) oraz 8-letnia dziewczynka (K_1). Reprezentowały dwujęzyczność polsko-angielską, polszczyzna była dla nich językiem odziedziczonym. Rodzice obojga dzieci

byli Polakami; polszczyzna była ich językiem ojczystym. Stanowili przykład imigrantów, którzy używali jej w środowisku domowym i w ograniczonym zakresie posługiwali się językiem kraju osiedlenia (Lipińska, Seretny 2012: 21). Rodzice K_1 w różnym wieku wyemigrowali do USA. Niekonsekwentnie używali języka polskiego wobec swoich dzieci. Chłopiec M_1 również był stale eksponowany na dwa języki. Jednak z rodzicami rozmawiał wyłącznie po polsku, a ze starszym bratem i jego kolegami wybierał język angielski. Po rozpoczęciu edukacji szybko zaczął odpowiadać w języku angielskim na polskie wypowiedzi rodziców. Dla dzieci K_1 i M_1 język polski stał się językiem sekundarnym, a angielski – prymarnym.

Wywiad z M_1 został przeprowadzony przez studentkę filologii polskiej (Hordejuk 2020) w domu rodzinnym chłopca w Bilston w Wielkiej Brytanii, natomiast wywiad z K_1 – przez polsko-amerykańską logopedkę⁵ (K_2) w szkole polonijnej w Chicago w USA. Rozmowy powstały więc w odmiennych warunkach socjolingwistycznych. Prymarnie miały też różny cel. Bez wątpienia znajduje to swoje odzwierciedlenie w treści oraz formie pytań stawianych przez obie prowadzące. To z kolei wyraźnie przekłada się na kształt odpowiedzi udzielanych przez dzieci.

Na potrzeby opisu CS wykorzystano transkrypty przygotowane według konwencji Gail H. Jefferson, która znajduje zastosowanie w badaniach z zakresu analizy konwersacyjnej (Rancew-Sikora 2007; por. też Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2020: 56–57). Uznano, że jest to wystarczający sposób opracowania danych mówionych, by wskazać w wypowiedziach typy i funkcje przełączania kodu językowego.

5. Analiza

Już wstępny ogląd wywiadu z chłopcem wykazuje wiele cech silnego wpływu języka angielskiego na polszczyznę dziecka. Są to różnego typu interferencje objawiające się na wszystkich poziomach systemu językowego. Z przetranskrybowanej rozmowy z chłopcem wynotowano w sumie 20 przykładów CS. Większość z nich ma charakter wtrącenia leksykalnego: 14 przykładów na 20 stwierdzonych. Zwraca uwagę fakt, że są to wyłącznie rzeczowniki, także wchodzące w skład wyrażen przyimkowych (z polskim przyimkiem). Zgodnie z przedstawioną wcześniej teorią można założyć, że wtrącone wyrazy angielskie były bardziej dostępne w repertuarze językowym (Augustyniak-Żmuda 2023: 43) mówcy, co najpewniej wiąże się

⁵ Składamy serdeczne pozdrowienia Pani mgr Agacie Guzek za pomoc w przeprowadzeniu badania.

z codziennym poznawaniem rzeczywistości właśnie w języku angielskim. Ilustruje to przykład a), w którym wprowadzenie angielskiego wtrącenia odbyło się płynnie, bez żadnych językowych czy prozodycznych wykładników wahania mówcy:

- a) *i: em ((cmoknięcie)) ma b- (.) czarne oczy ((śmiech)) i **mixed race**. a:m e:m (.) yy:: gra w piłkę jak ja (.)*

W innych przykładach intonacja kontekstu przed angielskim wtrąceniem wskazuje na to, że dziecko nie знаło polskiego wyrazu. Ponadto w pierwszej części rozmowy ma ono obawę, czy wolno mu użyć angielskiego wyrazu w rozmowie toczącej się po polsku. Słychać to szczególnie w kontekście z pierwszym CS (przykład b), w którym chłopiec wstrzymuje się z zastosowaniem angielskiego wyrazu aż 6 sekund, a po jego wypowiedzeniu nie kontynuuje mówienia w sposób płynny:

- b) *hhh e: ((cmoknięcie)) y::m y: kiedy byliśmy na (6) y: (.) **plane**. ((cmoknięcie)) y:: ((cmoknięcie)) y: mama poszła spać.*

Warto podkreślić, że cechą charakterystyczną badanych przykładów jest występowanie pauz właściwych lub wypełnionych w lewostronnym kontekście CS, nawet gdy intonacja wypowiedzi nie zdradza już obawy dziecka przed zastosowaniem angielskiego wtrącenia czy alternacji w rozmowie (przykłady c–i). Mówca zwalniał tempo w trudnym dla siebie fragmencie wypowiedzi. Długość i stopień komplikacji pauz jest różny. Mogą im także towarzyszyć inne, dodatkowe wykładniki niepłynności mówienia, np. przerwania – jak w przykładzie d).

- c) *potem idę do środka k- y: muszę kurtkę położyć (.) na peg:*
 d) *i potem ((chrząknięcie)) idź- idziemy do (.) assemb- y assembly:*
 e) *o. y:m na treningi gramy (3) w wednesday:*
 f) *i potem idziemy do środka, i robimy religię ym art y: gie- gieografika? ym ((młasnienie)) (3) science:*
 g) *y:m chcę (3) ((cmoknięcie)) headphones do plejce y: jeszcze raz;*
 h) *i był taki y:m tournament!;*
 i) *no bo był w- y pod (3) y::m .hh (4) wood.*

W badanym materiale charakterystyczne jest też, że dziecko chętniej wybierało syntetyczną nazwę angielską niż odpowiednią polską konstrukcją analityczną:

- j) *idziemy do (.) toalety i musimy y::m (3) shower. i potem y:m nowe ciuchy nakładać;*
 k) *.hh ym i robimy y pieruszo tak musimy (3) ((cmoknięcie)) (.) stretch;*
 l) *om y takie dwa ludzie ym y m:at- mają taki dom na y:: (.) °o nie° (.) treehouse.*

W przykładzie l) ujawnił się duży wysiłek chłopca w poszukiwaniu wyrazu nazywającego „dom na drzewie”; ostatecznie po chwili wahania wprowadził

angielski derywat „treehouse”. W wypowiedzi można zauważyć, że chłopiec szuka polskich wyrazów, mimo że niejednokrotnie jako pierwsze z jego pałęci sę wywoływane wyrazy angielskie. Widać to dość wyraźnie w dwóch poniższych przykładach:

- m) *i potem s- y: .hh y zaczął ich ym (3) bić?*
 n) *i: em ((cmoknięcie)) ma b- (.) czarne oczy ((śmiej)).*

Podkreślone fragmenty stanowią tzw. autokorekty bieżące (czyli bez powtarzania wcześniejszych fragmentów wypowiedzi) z towarzyszącym przerwaniem korygowanych wyrazów: najprawdopodobniej „start” i „black”. Przerwanie wyrazu już po pierwszej głosce świadczy o wysokim poziomie autokontroli mówcy (Levelt 1989; por. też: Majewska-Tworek 2014). Na tle powyżej przedstawionych przykładów nieco inaczej jawi się kolejny (choć jest do pewnego stopnia podobny do przykładu l):

- o) *i pot- i- i- musi- musiały takie problemy y: °zrobić°? (3) fix problems.*

Chłopiec po 3 sekundach wprowadził angielską frazę. Pełna fraza okazała się w tym miejscu konieczna, gdyż zastosowanie pojedynczego wyrazu „fix” nie zapewniłoby wypowiedzi odpowiedniej spójności strukturalnej. Stwierdzony przykład jest więc alternacją (a nie wtrąceniem) związaną z koniecznością skorygowania wypowiedzi.

W dość długiej rozmowie prowadzonej po polsku dziecko jedynie raz w zdecydowany sposób przełączyło się na język angielski na poziomie całego zdania:

- p) *i potem kiedy y:m tam y przyszedliśmy y:m ((młaśnięcie)) y:: nie masz ((mruczenie)) y:: znaleźć-? .hh we couldn't find the entrance.*

Skomplikowanie lewostronnego kontekstu CS wyraźnie wskazuje, że chłopiec miał trudność z ustrukturyzowaniem swojej myśli po polsku.

Ponadto dziesięcioletek w swej wypowiedzi dwa razy miał – jak się wydaje – trudność w oddaniu istoty rzeczy i po polsku, i po angielsku, co pojawia się w kolejnych przykładach (q–s):

- q) *ukradły takie (.) rzeczy. y: (.) s::: ((głośne wypuszczenie powietrza)) >°sacks of things recent stuff°*
 r) *i potem .hh y: ym t- t- y: takie ludzie ym ((młaśnięcie)) y:: >byli mean to him<.*
 s) *so he- ym y o nie. so- y so- y (.) a więc ym on (.) był (3) wściekły. i potem s- y: .hh y zaczął ich ym (3) bić?*

Wskazuje się również, że jednym z typów CS jest question tag. (Musyken 1997: 368), czyli swoiste pytanie o funkcji konatywnej. Znalazł się on także w badanym materiale. Ilustruje go przykład t), w którym chłopiec aż 12 sekund zwlekał z kontynuacją mówienia, ponieważ nie znał właściwego

polskiego wyrazu. Bardzo prawdopodobne, że nie znał też angielskiego, bo nie zastosował – jak w innych przypadkach – angielskiego wtrącenia leksykalnego. Wprowadził natomiast polski wyraz o charakterze metonimicznym „metal”. Dziecko zdawało sobie sprawę ze swej nieprecyzyjności. Zastosowało więc na koniec wyraźny sygnał konatywny w języku angielskim.

- t) *i: ym ((młaśnięcie)) y jał y nie umiałem jak pływać, i y moja noga ten ((cmoknięcie))
(.) krwawała? no bo ym uderzyłem o (12) metal! ((młaśnięcie)) **you know?***

Warstwa intonacyjna CS wskazuje, iż nadawca chciał się upewnić, czy został dobrze zrozumiany. Potrzebował (werbalnego lub niewerbalnego) potwierdzenia, od którego zależała zgoda nadawcy na kontynuowanie wątku czy też zachowanie roli mówcy w rozmowie.

Drugi wywiad (logopedki K_2 z dziewczynką K_1) także był przeprowadzony w języku polskim. Z jego początku można było zauważyć niepewność dziewczynki oraz małą produktywność w języku polskim. Okazywała to niewerbalnie przez powolne skinięcie głową, lakoniczne potakiwanie typu „yhm”, „hm” (wypowiadanych wyraźnie ciszej) oraz przeciąganie spółgłoski [ń] w partykule „nie”:

- K_2: i (1.) ty jesteś (tu pełne imię dziecka) ta::k?
K_1: °yhm°
K_2: ty wiesz jak ja mam na imię?
K_1: n:::ie
K_2: nie .hh Agata ja mam na imię Agata
K_1: °hm°*

W trakcie konwersacji logopeda K_2 zadała pytanie o wiek oraz miesiąc urodzin. Dziewczynka wyraźnie szukała w swej pamięci odpowiedzi. Widać to w poniższym przykładzie, w którym zaznaczono stwierdzone u dziecka kilkusekundowe pauzy właściwe, pauzy wypełnione różnego typu, często z towarzyszącym przeciąganiem (samogłoski [a] oraz [y]) przed liczebnikiem i rzeczownikiem podanym w języku polskim.

- K_1: a:: (7.) osiem
K_2: osiem °yhm° a kiedy masz urodziny: ?
K_1: y::: (9.) wrze:sięń*

Symptomy wahania mogą świadczyć o chęci zachowania przez uczennicę monolingwalnego trybu komunikacji, w którym CS jest zwykle ograniczone (Grosjean, Li 2012: 14). Fragment rozmowy o miesiącu urodzin stał się przyczynkiem do przełączenia kodu przez logopedę K_2. Dziewczynka zapytana przez logopedę, czy niedawno miała urodziny, nie udzieliła bowiem odpowiedzi. Specjalistka użyła więc angielskiego „September 9th”,

co można zinterpretować jako typ alternacyjny CS, który charakteryzuje się zachowaniem leksyki i gramatyki w granicach L1 i L2.

K_1: y:..... (9.) wrze:sień

K_2: wrzesień! >pięknie::! < który?

K_1: ha?

K_2: który? wrzesień który?

K_1: (8.) dziewięć

*K_2: ?TO NIEDAWNO MIAŁAŚ URODZINY! (3.) ta::k ? (3.) **September 9th?***

K_1: No

Po usłyszeniu języka angielskiego dziewczynka odpowiedziała zdecydowanie pewniej (por. ostatni wers powyższego przykładu) także w języku angielskim. Bez wahania zastosowała przeczenie, które należy zinterpretować jako alternacyjny typ CS. Logopeda K_2 powtórzyła za dzieckiem angielską przeczącą partykułę [no], a następnie kontynuowała swą wypowiedź po polsku:

K_2: No (.) to jaki kiedy masz urodziny

*K_1: **December 9th***

Logopeda K_2 kolejny raz powtórzyła za dzieckiem: December 9th (co jest alternacyjnym typem CS), a następnie podała polski ekwiwalent angielskiej nazwy miesiąca:

*K_2: **DECEMBER 9TH** ok to w **GRUDZIEŃ***

Warto odnotować, iż zapoczątkowanie alternacji przez logopedę spowodowało pozostanie dziecka przy języku angielskim i podanie prawidłowej daty urodzin. Można to wiązać z dominacją kodu angielskiego oraz częstszym podawaniem informacji o urodzinach po angielsku niż po polsku. K_1 odpowiadając po angielsku, zastosowała alternacyjny typ CS.

W analizowanej rozmowie zidentyfikowano również wtrącenia leksykalne. Zostały użyte przez K_1 swobodnie, płynnie, bez zaburzenia struktury składniowej wypowiedzi. Odnotowano kolejno wtrącenia:

a) przymiotnika

K_2: .hh ZABAWKI!? i jakie lubisz zabawki

*K_1 a::::takie **crafty**;*

b) spójnika z dwoma rzeczownikami

K_2: .hh O::: i co robisz? jakie robisz (1.) rzeczy

*K_1: a::: ja lubieć (1.) takie **like friendship bracelets**;*

c) spójnika

K_2: .hh a masz jakaś?

*K_1: a: w domu **but** nie teraz [K_2: w domu masz (1.) yhm];*

d) rzeczownika

*K_1: hh i: a: taki jak **necleness**;*

e) zaimka z wyrażeniem przyimkowym

K_2: m::: ?

*K_1: i:: am: czasami ja (chyba biore) **them on ankles**;*

e) wyrażenia przyimkowego

K_2: to dlaczego już nie jest?

*K_1: a: bo jest **in high school**.*

6. Wnioski

Przeprowadzone badanie pozwoliło sformułować odpowiedzi na przedstawione powyżej pytania badawcze. W rozmowie K_2 z K_1 wystąpiły alternacje i wtrącenia, z przewagą tych drugich. Wśród nich dominowały rzeczowniki, co w tym zakresie podziela ustalenie P. Muyskena (2000). Za główną funkcję CS w wypowiedzi dziecka można uznać uzupełnianie luk leksykalnych w języku dla niego odziedziczonym, pozostającym pod silnym wpływem języka szkolnej edukacji i zwykle używanego do komunikacji. Taki transfer struktur leksykalnych jest jedną z cech języka odziedziczonego, na co zwróciły uwagę Ewa Lipińska i Anna Seretny (2012). Większość zarejestrowanych CS ma charakter wewnątrzdanioowych, co potwierdza wnioski przywoływanych badań (Quirk 2021; Ribot, Hoff 2014). Obserwowane u dziewczynki zjawiska CS są związane z dominacją u niej języka większościowego. Taką tendencję u dzieci bilingwalnych przedstawiano w cytowanych wcześniej analizach naukowych (Gross, Kaushanskaya 2020; Guitierrez-Clellen i współpracownicy 2009). W odniesieniu do trzeciego pytania badawczego należy wskazać, iż wywiad z K_1 jest zdecydowanie osadzony w ramach struktury RRE, czyli request – response – evaluation (Leahy 2004), w której to terapeuta zadaje pytania i dokonuje ewaluacji uzyskanej odpowiedzi. W trakcie tego typu konwersacji ze strony osoby dorosłej doszło do pierwszej zmiany kodu z polskiego na angielski, co ułatwiło dziecku dalszą rozmowę właśnie z użyciem CS. Można zatem skonstatować, iż wywiad zorganizowany według struktury RRE może sprzyjać pojawieniu się CS w mowie dziecięcej: dorosły chcący utrzymać komunikację z dzieckiem może odwołać się do języka dla niego dominującego, w którym ma wyższą kompetencję. Pojawienie się w mowie dziewczynki code-switching może korespondować z jej świadomością, iż K_2 również ma zdolność do przełączania kodu językowego oraz że jest to zjawisko przez K_2 akceptowane. Tego typu zależność jest raportowana w przywołanych wcześniej badaniach (Lanza 1992; Mishina-Mori 2011).

W wywiadzie z chłopcem osoba o roli nadrzędnej, zadająca pytania i moderująca interakcję werbalną, nie stosowała w swych wypowiedziach CS. W tym wypadku nie można więc formułować wniosku o ewentualnej ilościowej zmianie w stosowaniu CS w związku z przebiegiem relacji nadawczo-odbiorczej. Natomiast prowadząca wywiad milcząco akceptowała przełączanie kodu, co na pewno miało znaczenie dla chłopca, który miał świadomość, że rozmowa ma przebiegać wyłącznie w języku polskim. Code-switching występowało u dziecka w momentach koniecznych i nieodzownych dla kontynuacji mówienia. Nie było więc chwytem retorycznym ani zabiegiem budującym prestiż (por. m.in.: Gross, Kaushanskaya 2022). Motywacją do zastosowania leksykalnego wtrącenia w języku angielskim była chęć do pozostania w roli nadawcy. W wypowiedziach chłopca dominują wtrącenia rzeczownikowe, co jest charakterystyczne – jak wykazują badania – dla dzieci na etapie intensywnej akwizycji języków (Muysken 2000; Lipińska, Seretny 2012). Wprowadzenie do wypowiedzi budowanej w języku polskim rzeczowników angielskich jest konsekwencją intensywnego poznawania rzeczywistości właśnie za pomocą angielszczyzny. Stwierdzone przełączenia kodu pełnią funkcję pragmatyczną. Jest to strategia radzenia sobie z deficytem leksykalnym w języku macierzystym (Gross, Kaushanskaya 2020). Odpowiednie wyrazy angielskie, potrzebne do zbudowania wypowiedzi, z pewnością są łatwo dostępne w pamięci mówcy (Herredia, Altarriba 2001). Mówca z tego korzysta. Nie docieka bowiem ani modelu słowotwórczego, by brakującą nazwę utworzyć, ani nie stosuje określeń analitycznych w języku polskim. W badaniu wypowiedzi potwierdzają się również wyżej przytoczone doniesienia naukowe o tym, że w wypowiedziach u dwujęzycznych dzieci dominują leksykalne wtrącenia, a nie alternacje rozbudowanych fraz, które częściej występują u mówców starszych, o lepiej rozwiniętej kompetencji komunikacyjnej (Gross, Kaushanskaya 2020). Jednakże pojawienie się ich w analizowanym wywiadzie może świadczyć o wyraźnym oddzieleniu dwóch modułów językowych w świadomości językowej, a także o dążeniu małego mówcy do pewnej precyzji wypowiedzi. Wywiad, przeprowadzony przez studentkę, nawiązujący do wywiadu biograficznego, sprzyja pojawianiu się CS. Po pierwsze, trwa on dość długo (od 20 do 30 minut), po drugie, pytania mają charakter otwarty i zachęcają do opowiadania, po trzecie, zadający pytania buduje atmosferę pełnej akceptacji i cały czas wysyła różnego typu sygnały (werbalne i niewerbalne) stymulujące mówienie. Z tego powodu uczestnik wywiadu bez lęku ujawnia możliwie wszystkie cechy swojej spontanicznej wypowiedzi.

W artykule przebadano zjawisko CS w dwóch różnych typach wywiadów, dzięki czemu otrzymano różne, ale wzajemnie uzupełniające się przykłady,

które ilustrują fenomen przełączania kodów językowych przez dzieci w wieku wczesnoszkolnym w odmiennych typach interakcji werbalnej.

Literatura

- Augustyniak-Żmuda G. (2020): *Przełączanie kodów (code switching) w mowie przesiedleńców z województwa tarnopolskiego i stanisławowskiego mieszkających w regionie lubuskim*. „Socjolingwistyka” 34, s. 261–273.
- Augustyniak-Żmuda G. (2023): *Biografie językowe przesiedleńców ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej mieszkających w regionie lubuskim*. Warszawa.
- Borkowski I. (2011): *Współczesny prasowy wywiad dziennikarski: techniki, prowadzenie, opracowanie, publikacja*. „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 1, s. 59–79.
- Comeau L., Genesee F., Lapaquette L. (2003): *The modeling hypothesis and child bilingual codemixing*. „International Journal of Bilingualism” 7, s. 113–126.
- Gaskins D., Backus A., Quick A. (2019): *Slot-and-frame schemas in the language of a Polish- and English speaking child: The impact of usage patterns on the switch placement*. „Languages” 4, s. 8.
- Gawlitczek-Maiwald I., Tracy R. (1996): *Bilingual bootstrapping*. „Linguistics” 34, s. 901–926.
- Genesee F., Boivin I., Nicoladis E. (1996): *Talking with strangers: A study of bilingual children's communicative competence*. „Applied Psycholinguistics” 17, s. 427–442.
- Genesee F., Nicoladis E., Paradis J. (1995): *Language differentiation in early bilingual development*. „Journal of Child Language” 22, s. 611–31.
- Głuszkowski M. (2015): *Uwagi teoretyczne na temat zmiany kodu w monologach starowierców mieszkających w Polsce*. „Acta Baltico-Slavica” 39, s. 159–173.
- Grosjean F., Li P. (2013): *The psycholinguistics of bilingualism*. Malden.
- Gross M., Kaushanskaya M. (2020): *Cognitive and linguistic predictors of language control in bilingual children*. „Frontiers in Psychology” 11, s. 1–18.
- Gross M., Kaushanskaya M. (2022): *Language control and code-switching in bilingual children with developmental language disorder*. „Journal of Speech, Language and Hearing Research” 65, s. 1104–1127.
- Gutierrez-Clellen V.F., Simon-Cereijido G., Leone A. (2009): *Code-switching in bilingual children with specific language impairment*. „International Journal of Bilingualism” 13, s. 91–109.
- Herreida R.R., Altarriba J. (2001): *Bilingual language mixing: why do bilinguals code-switch?* „Current Directions in Psychological Science” 10(5), s. 164–168.
- Hoffmann Ch., Stavans A. (2007): *The evolution of trilingual code switching from infancy to school age: The shaping of trilingual competence through dynamic language dominance*. „International Journal of Bilingualism” 11, s. 55–72.
- Hordejuk G. (2020): *Mowa dzieci w sytuacji polsko-brytyjskiego bilingwizmu. Porównawcza analiza wybranych cech morfologicznych i leksykalnych*. Wrocław (nieopublikowana praca licencjacka).
- Kita M. (1998): *Wywiad prasowy. Język – gatunek – interakcja*. Katowice.
- Lanza E. (1992): *Can bilingual 2-year-olds code-switch?* „Journal of Child Language” 19, s. 633–658.
- Leahy M. (2004): *Therapy talk: analyzing therapeutic discourse*. „Language, speech, and hearing services in schools” 35, s. 70–81.
- Leahy M., Walsh I. (2008): *Talk in interaction in the speech-language pathology clinic*. „Topics in language disorders” 28(3), s. 229–241.
- Levelt W. (1989): *Speaking. From Intention to Articulation*. Massachusetts.

- Lipińska E., Seretny A. (2012): *Między językiem ojczystym a obcym. Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego na przykładzie chicagowskiej diaspory polonijnej*. Kraków.
- Majewska-Tworek A. (2014): *Niepłynność w oficjalnej odmianie polszczyzny. Propozycja typologii*. Wrocław.
- Majewska-Tworek A., Zaśko-Zielińska M. (2020): *Funkcjonalny opis transkrypcji jako wstępnego etapu analizy danych mówionych*. „Oblicza Komunikacji” 12, s. 47–62.
- Mishina-Mori S. (2011): *A longitudinal analysis of language choice in bilingual children: The role of parental input and interaction*. „Journal of Pragmatics” 43, s. 3122–3138.
- Muysken P. (1997): *Code switching processes. Alternation, insertion, congruent lexicalization*. [W:] *Language Choices. Conditions, constraints, and consequences*. *Studies in Language, Culture and Society*. Red. M. Puetz. Amsterdam, s. 361–380.
- Muysken P. (2000): *Bilingual Speech. A typology of Code-Mixing*. Cambridge.
- Nicoladis E., Secco G. (2000): *The role of a child's productive vocabulary in the language choice of a bilingual family*. „First Language” 20, s. 3–28.
- Northeast K. (2018): *Kilka uwag o zastosowaniu modelu MLF. Forma rzeczownika w polsko-angielskim przełączaniu kodów*. „Polonica” XXXVIII, s. 1–16.
- Paradis J., Nicoladis E. (2007): *The influence of dominance and sociolinguistic context on bilingual preschoolers' language choice*. „The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism” 10, s. 277–297.
- Peynircioglu Z.F., Durgunoglu A. (2002): *Code switching in preschool bilingual children*. [W:] *Bilingual Sentence Processing*. Red. R. Herredia, J. Altarriba. Amsterdam, s. 339–358.
- Ponce-Lawler M. (2017): *The use of code-switching in bilingual children with Autism Spectrum Disorder*. Master's thesis. University of Texas. El Paso. TX. USA, <https://scholarworks.utep.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1728&context=open_etd>, dostęp: 20.09.2023.
- Quirk E. (2021): *Interspeaker code-switching use in school-aged bilinguals and its relation with affective factors and language proficiency*. „Applied Psycholinguistics” 42 s. 367–93.
- Raichlin R., Walters J., Altman C. (2018): *Some wheres and whys in bilingual codeswitching: Directionality, motivation and locus of codeswitching in Russian-Hebrew bilingual children*. „International Journal of Bilingualism” 23, s. 629–650.
- Rancew-Sikora D. (2007): *Analiza konwersacyjna jako metoda badania rozmów codziennych*. Warszawa.
- Ribot K.M., Hoff E. (2014): *“Cómo estás?” “I'm good.” Conversational code-switching is related to profiles of expressive and receptive proficiency in Spanish-English bilingual toddlers*. „International Journal of Behavioral Development” 38, s. 333–341.
- Seretny A., Lipińska E. (2019): *Język odziedziczony a dwujęzyczność – o konieczności badań komparatywnych*. „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 26, s. 287–300.
- Seretny A., Lipińska E. (2019a): *E|I|Ree|migracyjny język polski*. „Języki Obce w Szkole” 4, s. 5–10.
- Smolak E., de Anda S., Enriquez B., Poulin-Dubois D., Friend M. (2019): *Code-switching in young bilingual toddlers: A longitudinal, cross-language investigation*. „Bilingualism” 23, s. 500–518.
- Sochacka I. (2014): *Wywiad z rodzicami jako istotny element diagnozy logopedycznej dzieci w wieku przedszkolnym*. „Edukacja elementarna w teorii i praktyce: kwartalnik dla nauczycieli” 3, s. 175–189.
- Wojtak M. (2004): *Gatunki prasowe*. Lublin.
- Yow W.Q., Tan J., Flynn S. (2018): *Code-switching as a marker of linguistic competence in bilingual children*. „Bilingualism: Language and Cognition” 21, s. 1075–1090.
- Zielińska A. (2013): *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Warszawa.